

**BAŞ REDAKTORDAN
OT ГЛАВНОГО РЕДАКТОРА
FROM THE EDITOR IN CHIEF**

UOT 371

Akif Nurağa oğlu Abbasov

*Azərbaycan Respublikasının Təhsil İnstitutunun elmi katibi,
pedaqogika elmləri doktoru, professor, Əməkdar müəllim
<https://orcid.org/0000-0002-9210-7141>
[https://doi.org/10.69682/azrt.2024.91\(2\).5-9](https://doi.org/10.69682/azrt.2024.91(2).5-9)*

**ŞUŞANIN TARİXİ ABİDƏLƏRİ İLƏ TƏHSİLÇİLƏRİN TANIŞ EDİLMƏSİNİN
VACİBLİYİ**

Акиф Нурага оглы Аббасов

*ученый секретарь Института Образования Азербайджанской Республики,
доктор наук по педагогике, профессор, заслуженный учитель*

**ВАЖНОСТЬ ЗНАКОМСТВА УЧАЩИХСЯ С ИСТОРИЧЕСКИМ
ПАМЯТНИКАМИ ШУШИ**

Akif Nuragha Abbasov

*scientific secretary of the Institute of Education of the Republic of Azerbaijan
doctor of sciences in pedagogy, professor, Honored teacher*

**THE IMPORTANCE OF EXPOSING STUDENTS
TO THE HISTORICAL MONUMENTS OF SHUSHA**

Xülasə. Azərbaycan zəngin tarixi abidələrə malikdir. Həmin tarixi abidələr arasında Şuşanın tarixi abidələr xüsusi yeri vardır. Bir mənbədə Şuşanın 129 tarixi abidəsinin və 14 məhəllənin adı öz ifadəsini tapıb. Həmin abidələrdən bəzilərinin adları bu məqalədə çəkilir, şagirdlər və tələbələrin həmin abidələrlə tanış olmaları məqsədəuyğun hesab edilir. Valideynlər – ailədə, Müəllimlər – dərslə, sinifdən xaric tədbirlərdə Şuşanın tarixi abidələri ilə bağlı uşaqlarla iş aparmalıdır.

Açar sözlər: *Şuşa, tarixi abidələr, Şuşanın tarixi abidələri, tarixi abidələrlə tanışlıq, “İsa bulağı”, “Cıdır düzü”, “Tophana meşəsi”*

Резюме. Азербайджан имеет богатые исторические памятники. Среди этих исторических памятников особое место занимают исторические памятники Шуши. В одном источнике нашли свое выражение названия 129 исторических памятников и 14 кварталов Шуши. Названия некоторых из этих памятников упомянуты в данной статье. Было бы целесообразным ознакомление школьников и студентов с этими памятниками, с этой целью родители – в семье, а учителя – на уроке и во внеклассных мероприятиях должны проводить с детьми работу по ознакомлению их с историческими памятниками Шуши.

Ключевые слова: *Шуши, исторические памятники, исторические памятники Шуши, ознакомление с историческими памятниками, «Источник Иса-булаг», «равнина Джидыр-дюзю», «лес Топхана».*

Summary. Azerbaijan has rich historical monuments. Among these historical monuments, the historical monuments of Shushi occupy a special place. The names of 129 historical monuments and 14 quarters of Shushi were expressed in one source. The names of some of these monuments are mentioned in this article; it is considered advisable for schoolchildren and students to familiarize themselves with these monuments. Parents – in the family, teachers – in class, in extracurricular activities should work with children on the historical monuments of Shushi.

Key words: *Shusha, historical monuments, historical monuments of Shusha, acquaintance with historical monuments, “Isinsky spring”, “Dzhidir plain”, “Tophan forest”.*

İstər ailədə, istərsə də təhsil ocaqlarında böyüyən nəsillə təhsilləndirici və tərbiyələndirici işlər aparılır. Məqsəd cəmiyyətimiz, Vətənimiz üçün dəyərli vətəndaşlar, ailəsinin, doğma yurdunun qədrini bilən, onun şərəf və ləyaqətini qoruyan, savadlı, geniş dünyagörüşünə malik, nümunəvi davranışlı, fəal həyat mövqeyinə yiyələnmiş şəxslər yetişdirməkdən ibarətdir. Təhsil-tərbiyə işləri zamanı çox müxtəlif vasitələrdən istifadə olunur. Ən yaxşı vasitələrdən biri olaraq təhsilalanların qədim Şuşanın tarixi abidələri ilə tanış edilməsidir. Həmin abidələr Azərbaycan xalqının mübarizə, döyüş, əmək ənənələrini özündə əks etdirir, insanları o cümlədən şagirdləri və tələbələrin kamil şəxsiyyətlər kimi yetişməsinə öz köməyini göstərir.

Şuşanın tarixi abidələri barədə gənc nəsle, qeyd etdiyimiz kimi, ailədə, uşaq bağçasında, ümumtəhsil məktəblərində ayrı-ayrı fənlərin tədrisi prosesində, eyni zamanda sinifdən xaric və məktəbdənkənar tədbirlər zamanı vermək mümkündür. Tələbələr ali təhsil müəssisələrində mühazirə və seminar məşğələlərində, auditoriyadəkənar tədbirlərdə Şuşanın tarixi keçmişi, dünəni və bu günü, tarixi abidələri, dahi şəxsiyyətləri barədə məlumatlar alırlar.

2020-ci il noyabrın 8-i. Azərbaycan Respublikasının Prezidenti, Ali Baş Komandan cənab İlham Əliyevin başçılığı altında müzəffər Silahlı Qüvvələrimiz Şuşa şəhərini erməni-faşist işğalçılarından azad elədi. Prezident İlham Əliyevin 3 dekabr 2020-ci il tarixli sərəncamı ilə həmin gün hər il ölkəmizdə Zəfər günü kimi qeyd olunur.

Şuşa şəhəri Azərbaycanın gözü, Qarabağın tacıdır. Şəhər həmişə mədəni, tarixi və strateji əhəmiyyət daşımış və daşımaqdadır. Azərbaycan Respublikasının Prezidenti, Ali Baş Komandan İlham Əliyev 2020-ci il noyabrın 8-də Şuşanın öz azadlığına qovuşması ilə bağlı xalqımıza müraciətində dedi: “İyirmi səkkiz il yarım işğal altında olan Şuşa azad edildi! Şuşa indi azaddır! Biz Şuşaya qayıtmışıq! Biz bu tarixi Qələbəni döyüş meydanında qazandıq. 2020-ci il noyabrın 8-i Azərbaycan tarixində əbədi qalacaqdır. Bu tarix əbədi yaşayacaq. Bu, bizim şanlı Qələbəmizin, Zəfərimizin günüdür!”

Ermənilər 1992-ci ilin mayında Şuşanı işğal etdikdən sonra şəhərə divan tutmuş, onun ta-

rixi-memarlıq abidələrini dağıtmağa, yandırmağa başlamışdılar. Belə ki, onlar 29 il müddətində 170-dən çox yaşayış binasını, 160-adək mədəniyyət və tarixi abidəni, 22 ümumtəhsil məktəbini, 7 uşaq bağçasını, 8 mədəniyyət evini, 14 klubu, 2 kinoteatrı, 3 muzeyi dağıtmış, 20 kitabxananı yandırmışlar.

Hazırda dövlətimiz İlham Əliyevin rəhbərliyi ilə tarixi abidələrin bərpası ilə məşğuldur. Cənab Prezident Şuşada olarkən şəhərin tez bir zamanda əvvəlkindən də yaxşı görkəm alacağını diqqətə çatdırmışdır: “Mən demişəm ki, Şuşa nəinki Azərbaycanın, dünyanın ən gözəl şəhərlərindən birinə çevriləcəkdir və buna nail olacağıq, 100 faiz”.

Şuşa saysız-hesabsız qədim abidələri ilə diqqəti cəlb edirdi və cəlb etməkdədir. Şəhərdə 549 qədim bina, 2 mədrəsə, 17 məscid, 3 türbə, 6 karvansara, 2 qəsər və qala divarları, 72 tarixi abidə, dövlət xadimlərinin və digər məşhur insanların evləri, ümumi uzunluğu 1203 metr olan daş döşənmiş küçələr, 17 məhəllə bulağı mövcud idi.

Dərslərdə, sinifdən xaric də məktəbdənkənar tədbirlərdə təhsilalanlar öyrənirlər ki, həmin abidələrin əksəriyyətini on doqquzuncu yüzillikdə yaşamış memar Kərbəlayi Səfixan Qarabaği tikibmiş.

Bir mənbədə (3) Şuşanın 129 tarixi abidəsinin və 14 məhəllənin adı öz ifadəsini tapıb. Şagirdlər, həmin mənbəyə (3) əsaslanaraq, Şuşanın tarixi abidələri ilə tanış olurlar. Bəzilərini diqqət mərkəzinə gətiririk: “Qala divarı (uzunluğu 8 km); Qala Divarları üzərində tikilmiş bürcələr (17 ədəd); 17 qədim üslubda salınmış məhəllə; 17 məscid; 17 bulaq; 17 hamam; Meydan bulağı; İsa bulağı; Saxsı bulaq; Turşsu Qalereyası; Karvansaray (4 ədəd); Şahlıq körpüsü; Gəncə qapısı; Zarıslıda Korun karvansarayı; Təzə məhəllədə körpü; Ü. Hacıbəylinin heykəli; Bülbülün büstü; H. Hacıbəyovun büstü; Cıdır düzü; Topxana meşəsi; Ağaböyük Xanımın bürcü; Malıbəylidə Qızlar məktəbi; Un dəyirmanı; Kəlbə Şəhriyarın bağı; Həzrət Əli” kahası; Ağabəyim Ağanın qəsri; Bəhmən Mirzə Qacarın saray kompleksi; Bəhmən Mirzənin hərəmxanası; Bəhmən Mirzə Qacarın tikdirdiyi “Bab” hamamı; “Həzrət Abbas Şəfa ocağı”; Qotur bulağı; Qacarların məqbərə kompleksi; Qulam Şahın

malikanəsi; Qarabağ xanlığının Divan kompleksi; M.P. Vaqifin müəllimlik etdiyi bina; Xan qızı Xurşud Banu Natəvanın sarayı; X.B. Natəvanın tikdirdiyi həbsxana; Aşağı və Yuxarı Gövhər Ağa Məscidləri; İbrahim xanın mülki; İbrahim Xəlil xanın 1801-ci ildə tikdirdiyi mədrəsə kompleksi (Gövhər Ağanın məscidinin həyə-tində); Qarabağ xanlığının vəziri Mirzə Cəmal bəy Cavanşirin və onun ailəsinin məqbərə komp-lexsi; Tarixin yaddaşı olan Daş Kitabələr və s.

Yuxarı Gövhər ağa məscidinin mədrəsə-si. Yuxarı Gövhər ağa məscidini İbrahimxəlil xanın qızı Gövhər ağa tikdirib (1883–1884). Memarı memar Kərbəlayı Səfıxan idi. Məscid bu günümüzdə qədər gəlib çıxmışdır.

On doqquzuncu yüzilliyin sonlarında Yu-xarı Gövhər ağa məscidində yenidənqurma işləri aparılmış, məscidin ön hissəsində ikimərtəbəli mədrəsə tikilmişdir. Mədrəsənin ikinci mərtəbə-sində taxtadan eyvanlar düzəldilmişdir. Onlar dərş otaqları kimi nəzərdə tutulub.

İsa bulağı – Şuşanın adı dillərdə gəzən ən məşhur bulaqlarından, tarixi abidələrindəndir. Rəvayətə görə, bulaq XVIII əsrdə onu qalın meşəlikdə aşkara çıxarmış İsa adlı əkinçinin adı ilə bağlıdır.

Bu bulaq Şuşa şəhərindən təxminən iki kilometr kənarda, dəniz səviyyəsindən haradasa 1500 metr hündürlükdə, meşədə yerləşir. Hazırda İsa bulağı tam bərpa olunub.

Ağa körpüsü. Bu körpü Gövhər ağa tərəfindən tikdirilmişdir. Gövhər ağa İbrahimxəlil xan Cavanşirin sonbeşik qızı idi. Xeyirxahlığı ilə seçilirdi. O zamanlar bu körpüyə camaatın böyük ehtiyacı vardı. Bunu nəzərə alaraq, Gövhər ağa Şuşanı Gəncə ilə birləşdirən karvan yolunun, yəni qədim Kəhrab dərəsinin üstündə bir körpü inşa etdirdi. Körpü Xəlifəli çayının Daşaltı çayına qovuşduğu yerdə qərar tutan birtağlı körpünün uzunluğu 25 metr, eni isə 7 metr idi.

Az keçmiş “Ağa körpüsü” Şuşa ilə şimal şəhərləri arasında əlaqəni təmin edən nəqliyyat yoluna çevrildi. Bu körpü təkə ticarət karvanlarının deyil, həm də insanların hərəkət etdikləri məntəqə rolunun oynadı.

Həmin körpü sonradan onu inşa edənin adı ilə “Ağa körpüsü” kimi dillərə düşdü.

Xan qızı Natəvanın sarayı – on səkkizinci yüzilliyə aid tarix-memarlıq abidəsidir. Binanın birinci mərtəbəsində yeddi otaq vardır. Həmin otaqlar xidməti xarakterli və xidmətçilərin yaşaması üçün idi. Cənub tərəfdə üç giriş qapısı var. Ortadakı qapı dəhlizə, yanlardakı iki qapı yan otaqlara aiddir. Sarayın cənub fasadı vertikal şəkildə yerləşdirilmiş bellərlə bölünüb.

İkinci mərtəbənin pəncərələrini çərçivəyə alan bellər başqa bellərə nisbətən xeyli genişdir.

Bu saray Şuşanın ilk günlərində tikilmiş mülklərindən sayılır, böyük ərazini əhatə edən həyətdən, eyni zamanda həyətdəki müxtəlif xidməti tikililərdən ibarətdir.

1932-ci il ildə bu sarayda Şuşa Musiqi Məktəbi yerləşdirilmişdir. 1987-ci ildə binada təmir və yenidənqurma işləri aparılmış, saray Xurşidbanu Natəvanın ev-muzeyi olaraq fəaliyyətə başlamışdı. Muzeyin ilk direktoru Namiq Babayev idi.

Cıdır düzü – "yarış meydanı" deməkdir. Cıdır düzü Şuşanın yaxınlığında, onun cənub, nisbətən düz, lakin daha yüksək hissəsində yerləşir. Çəmənlik dərəyə və Daşaltı çayının 200

metr aşağıdan axan Daşaltı dərəsinə boylanır. Cıdır düzündə, adətən cıdır yarışları təşkil olunardı. Qarabağ xanlığının dövründə isə, bu ərazidə Novruz bayramının, digər şənliklərin, covaq oyunlarının, qaçış oyunlarının, başqa yarışların keçirilməsi adət halını almışdı.

Xanın həyətinə xüsusi zorxana olsa da, çox adam havalar xoş olanda özlərini Cıdır düzünə verərdilər.

İbrahimxəlil xan at həvəskarı idi. Atlar və dəvələrlə keçirilən yarışları həvəslə qarşıları. Yarışlara böyük marağı olduğundan onların öz malikanəsində və Cıdır düzündə keçirilməsini məqsədəuyğun bilirdi. Qaliblər qiymətli hədiyyələrlə mükafatlandırılırdılar.

At belində keçirilən "Baharbəndi" adlı oyun, "Papaq oyunu" və "Yaylıq oyunu" Cıdır düzündə təşkil edilir, insanların böyük sevincinə və marağına səbəb olurdu. Cıdır düzü eyni zamanda pəhləvanların yarışdığı; ədəbi-musiqili məclislərin, musiqi şənliklərinin də keçirildiyi yer kimi xatirələrdə qalmışdır. Mir Möhsün Nəvvab "Məclisi-Fəramuşan" cəmiyyəti üzvlərini Cıdır düzünə yığar, şeir məclisini burada qurardı. Bayram şənliklərində kəndirbazların, klounların çıxışları da özünə yer alardı.

Cıdır düzü xarici ölkə nümayəndələrini də qəbul edirdi.

Topxana meşəsi meşə və dövlət qoruğudur. Şuşa şəhərinin yaxınlığındadır.

1988-ci ildə, hələ SSRİ-yə daxil olduğumuz ildə ermənilər bu meşəyə divan tutdular. Bu, erməni-azərbaycanlı qarşıdurmasına səbəb oldu. Xəm xəyallara düşərək, Böyük Ermənistan yaratmaq kimi sərəsəm, ağılsız, cəfəng düşüncələr qapılan Ermənistan Azərbaycanın Dağlıq Qarabağ adlanan ərazisindəki erməniləri qanun pozğunluğuna, qiyam və özbaşınalılıqlara məcbur edirdi. Bu isə, Dağlıq Qarabağ müharibəsi ilə nəticələndi.

Topxana meşəsi qara günlərini yaşadı.

Topxana adı necə yaranmışdır? Ağa Məhəmməd şah Qacar Şuşanı mühasirəyə aldığı vaxt (1795) ordusunun topları bu ərazidə yerləşdirilmişdi. Həmin səbəbdən də meşənin adı Topxana olaraq qaldı.

Haqqında bəhs edilən abidələr Şuşanın onlarla abidələrindən yalnız bəziləridir. Azərbaycanın, o cümlədən Şuşanın tarixi abidələri ilə tanış olmaq hər bir azərbaycanlı oğlu və qızı

üçün vacibdir. Bu abidələrin yaranma tarixinə bələd olmaq, onların keçdiyi yollar, xoş, firavan günləri, məşəqqətli anları (erməni tapdağında qaldığı uzun illər) barədə təsəvvürə malik olmaq həm vətəndaşlarımızın, təhsilənlərin ölkəmizin təbiətinə, tarixi abidələrinə, maddi və mənəvi sərvətlərinə bələd olmaq baxımından faydalıdırsa, eyni zamanda onlarda iftixar hissləri formalaşdırır. Belə gözəl abidələrə, elə gözəl təbiətə, sərvətlərə malik olduqlarına görə qürur hissləri keçirirlər.

Ermənilər ərazilərimizi işğal etmişdilər, insanlarımızın, evlərimizin, təbiətimizin, meşələrimizin, bulaqlarımızın, dağlarımızın başına min oyun açmışdılar. Onlar elə güman edirdilər ki, əzəli torpaqlarımızı, şəhər, rayon, qəsəbə və kəndlərimizi işğal etdiklərinə görə həmin yerlər,

sərvətlər həmişəlik onların əllərində qalacaqdır. Amma yanılırdılar. Biz bir daha əvvəlki torpaqlarımıza, şəhər və rayonlarımıza qayıtdıq, düşməyə yerini göstərdik. İşğaldan azad olmuş meşələrimiz, dağlarımız, qayalarımız, ormanlarımız, dərələrimiz, çaylarımız, su anbarlarımız yenə bizimlədir. Eşq olsun Ali Baş Komandan İlham Əliyevə!!! Eşq olsun müzəffər Azərbaycan Ordusuna!!!

Problemin aktuallığı. Şuşa mövzusu, Şuşanın tarixi abidələri mövzusu həmişə aktualdır, aktual olaraq qalır.

Problemin yeniliyi. Məqalə şagirdlərin Şuşanın tarixi abidələri ilə tanışlığına həsr olunub. Bu, son dərəcə vacib məsələdir.

Problemin praktik əhəmiyyəti. Məqalə gənc tədqiqatçılar üçün faydalı olacaqdır.

Ədəbiyyat:

1. Yuxarı Gövhər ağa məscidi. https://az.wikipedia.org/wiki/Yuxar%C4%B1_G%C3%B6vh%C9%99r_a%C4%9Fa_m%C9%99scidi
2. İsa bulağı https://az.wikipedia.org/wiki/%C4%B0sa_bula%C4%9F%C4%B1
3. Ağa körpüsü. https://az.wikipedia.org/wiki/A%C4%9Fa_k%C3%B6rp%C3%BCs%C3%BC1. Topxana meşəsi https://az.wikipedia.org/wiki/Topxana_me%C5%9F%C9%99si
4. Xan qızı Natəvan sarayı. https://az.wikipedia.org/wiki/Xan_q%C4%B1z%C4%B1_Nat%C9%99van%C4%B1n_saray%C4%B1
5. Cıdır düzü https://az.wikipedia.org/wiki/C%C4%B1d%C4%B1r_d%C3%BCz%C3%BC
6. Topxana meşəsi https://az.wikipedia.org/wiki/Topxana_me%C5%9F%C9%99si

E-mail: a.abbasov@arti.edu.az

Redaksiyaya daxil olub: 23.02.2024